

Лекин Исроил исми кўпроқ қўлланиб, бу ном билан баъзан бутун яхудий халқи бани Исроил, яъни “Исроил авлодлари” деб аталди тарзидаги шарҳ берилган¹.

Сора – қадимий яхудийча; танланган, сараланган, энг аъло, тоза, покиза маъноларини билдиради.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ўзбек тилидаги арабий исмларнинг лексик қатлами жуда ранг-баранг, қадимий, сермазмун. Уларнинг мазмун-моҳиятини билиш ўзбек ўғил-қизларига ярашадиган муносиб пурмаъно гўзал исмларни қўйиш имконини беради. Бундан ташқари, қўйиладиган исмларни айнан асл шаклидагича мос тарзда имловий, фонетик ва семантик жиҳатларини эътиборга олиб қўйиш эстетик жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ АРАБ АДАБИЙ ТИЛИ РИВОЖИДАГИ ЎРНИ

ЗАЙНУТДИНОВА ШИРИН

Катта ўқитувчи, ТДШИ

Аннотация. Мазкур мақолада араб адабий тилининг ривожини ва унинг омма орасида тарқалишида оммавий ахборот воситалари – вақтли матбуот, телевидениенинг ўрни жуда беқиёс эканлиги борасида баъзи фикр-мулоҳазалар баён этилган. Бунда араб адабий тилининг халқаро мулоқот тили, бадиий адабиёт тили сифатида қўлланилиши билан бир қаторда, араб адабий тилининг бошқарув ва давлат муассасалари иш юритиш ҳужжатларида, мактаб ва ўқув муассасаларида таълим тили сифатида, ижтимоий-сиёсий, ўқув ва илмий адабиётларда ҳам асос этилишини кўришимиз мумкин. Араб давлатлари кўп бўлганлиги сабабли ҳар бир араб давлатида ўзининг ҳудудий адабий тил вариантлари мавжудлиги ҳақида ҳам сўз боради.

Таянч сўз ва иборалар: араб адабий тили, вақтли матбуот, радио, телевидение, калькалаш, иқтибос, атама, ўзлашган сўзлар.

Аннотация. Эта статья дает некоторое представление о роли средств массовой информации – прессы и телевидения в развитии и популяризации арабского литературного языка. Наряду с использованием арабского литературного языка в качестве средства международного общения, языка художественной литературы, он используется в качестве языка обучения в административных документах школ и учебных заведений, социальных и политических, образовательных и в научной литературе. Тот факт, что арабские страны так многочисленны, также предполагает, что у каждой арабской страны есть свои региональные варианты литературного языка.

Опорные слова и выражения: арабский литературный язык, пресса, радио, телевидение, калькирование, сноска, термин, заимствованные слова.

Abstract. This article gives some insight into the role of the media – the press of time and television in the development and popularization of the Arabic literary language. In addition to using the Arabic literary language as the language of international communication, the language of fiction, the Arabic literary language is used as the language of instruction in administrative and administrative documents of schools and educational institutions, social and political, educational and in scientific literature. The fact that the Arab countries are so numerous also suggests that each Arab country has its own regional literary language.

Keywords and expressions: Arabic literary language, time press, radio, television, background, quotes, terms, words.

¹ Абу Райхон Беруний. Асорул-боқия. – Т., 1968. – В. 430.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, дунё давлатлари, хусусан, бир қатор араб мамлакатлари билан турли соҳа ва жабҳаларда ўзаро ҳамкорлик муносабатлари ўрнатилди. Мазкур ҳамкорлик алоқаларининг борган сайин ривожланиб, мустаҳкамланиб бориши натижасида таржимашуносликнинг амалий аҳамияти тобора ортиб бормокда. Хусусан, хорижий мамлакатларда бўлаётган воқеалар акс этган оммавий ахборот воситалари хабарларини ўзбек тилига, шунингдек, юртимизда бўлаётган муҳим ўзгаришларни ўзида акс эттирувчи хабарларни чет тилларига тўғри таржима қилиш ишларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Араб оммавий ахборот воситалари тили, шунингдек, араб матбуоти материаллари, яъни араб адабий тилида нашр қилинувчи газета ва журналларда бериб бориладиган материаллар кўплаб йирик арабшунос олимлар, ўқитувчилар томонидан ўрганилган. Мисол учун, И. Г. Фатеева, З. Н. Шокироваларнинг “Араб матбуот тили устида ишлаш” услубий қўлланмаси¹, Н. А. Майбурувнинг “Читаем и переводим арабскую газету” ўқув қўлланмаси², Э. В. Яковенконинг “Арабский язык. Практический курс перевода” ўқув қўлланмаси³, И. Д. Ибрагимовнинг “Арабский язык. Учебное пособие по теме “Социальные проблемы”⁴ ва “Арабский язык. Учебное пособие по теме “Политика” ўқув қўлланмаси⁵, Ж. Ж. Ақобировнинг “Арабский язык. Практический курс перевода политических и экономических текстов” ўқув қўлланмаси⁶, Т. Ш. Қодировнинг “Қисқача арабча-ўзбекча-русча ижтимоий-сиёсий тематик луғат” китоби⁷ кабиларни келтириш мумкин. Юқорида санаб ўтилган бу ўқув-услубий қўлланмалар араб оммавий воситалари, араб матбуотини ўрганишда асосий манба бўлиб хизмат қила олади.

Ҳозирги замон араб адабий тили Арабистон ярим ороли ва ундан шимолроқдаги ҳамда шимолий Африкадаги 20 дан ортиқ давлатнинг расмий тилидир. Адабий тил давлатлараро (араб давлатлари ўртасида) ва халқаро мулоқот тили, бадиий адабиёт тили сифатида қўлланилади. Адабий тилни бошқарув ва давлат муассасалари иш юритиш ҳужжатларида, ижтимоий-сиёсий, ўқув ва илмий адабиётларда кўрамиз. Адабий тил мактабларда ва бошқа ўқув муассасаларининг таълим тили ҳисобланади. Араб адабий тилининг ривожланиши, унинг халқ оммасига тарқалишида вақтли матбуот ва телевидениянинг ўрни жуда каттадир. Ҳозирги кунда барча араб давлатларининг ўз вақтли матбуот нашрлари мавжуд. Жумладан, ҳозирги кунда Тунисда "الوسط للتدليسية"، "المغرب"، "الصحافة، المغرب"، "الصباح نيوز"، "الصباح"، "الشرق"، "الشرق"، "الصباح"، "الصباح"، "الجمهورية"، "البلاد"، "اخرساعة"، "صوت الاحرار"، "ليبيا لكل الاحرار"، "ليبيا المستقبل"، "صحيفة الوطن الليبية"، "ليبيا لكل الاحرار"، "الدستور"، "العراق"، "العراق اليوم"، "العراق"، "الفرات"، "الزمان"، "الصباح" каби ва бошқа газеталар кўплаб адабда чиқади. Бошқа араб давлатларида ҳам ўз газета ва журналларини кўришимиз мумкин. Айниқса, бу борада Миср етакчилик қилади. Араб ўқувчисини Миср газета ва журнал дўконларида хайратга соладиган нарса – бу матбуот нашрларининг хилма-

¹ Fateyeva I.G., Shokirova Z.N. Arab matbuot tili ustida ishlash (Working on the Arabic press language) / (uslubiy qo'llanma). – T., 2004.

² Mayburov N.A. Chitaem i perevodim arabskuyu gazetu (We read and translate the Arabic newspaper). – M., 2003.

³ Yakovenko E.V. Arabskiy yazik. Prakticheskiy kurs perevoda (Arabic language. Practical translation course). – M., 2005.

⁴ Ibragimov I.D. Arabskiy yazik. Uchebnoe posobie po teme «Sotsialnie problemi» (Arabic language. The manual on the topic "Social problems"). – M., 2007.

⁵ Ibid.

⁶ Akobirov D.D. Arabskiy yazik. Prakticheskiy kurs perevoda politicheskix i ekonomicheskix tekstov (Arabic language. Practical translation of political and economic texts). – D., 2010.

⁷ Qodirov T.Sh. Qisqacha arabcha-o'zbekcha-ruscha ijtimoiy-siyosiy tematik lug'at (A brief Arabic-Uzbek-Russian socio-political thematic dictionary). – T., 2010.

⁸ Xalidov B.Z. Uchebnik arabского yazika (Arabian textbook). – T., 1981.

⁹ Ibrohimov N., Yusupov M., Arab tili grammatikasi (Arabic Grammar). – N., 2009.

хиллиги ва кўплигидир. Расмий маълумотларга қараганда 1965 йилда Қоҳирада 9 та арабча кунлик, 44 та ҳафталик газеталар, 22 та икки ҳафтада бир марта чиқувчи, 146 та ойлик журналлар, шунингдек, 51 та бирор муносабат сабабли чиқувчи журналлар фаолият кўрсатган. Бу ерда инглиз, француз, грек, немис, итальян, форс, арман тилларида ҳам газета ва журналлар нашр қилинган. Миср матбуот дунёси хилма-хилдир. Лекин улар орасида “الاهرام” газетаси ўзига хос ўрин эгаллайди. У 130 йилдан буён нашр қилинади ва ҳозирги кунда кунлик адади бир миллиондан ортиқ. Мисрнинг қолган умуммиллий газеталари ҳам кўпададидир: шунингдек, ижтимоий-сиёсий ва адабий ҳафталиклар “روز اليوسف”, “المصور”, иккита диний ҳафталиклар “الدعوة” ва “الاعتصام” ҳам оммага жуда яхши таниш.

Лекин “саводсизлик юқори бўлган араб давлатларида адабий тилнинг ривожини ва тарқалишида радио ва телевидение асосий роль ўйнайди. Чунки матбуот ва кино, китоб маҳсулотларининг маданият, илм-фан, ижтимоий ҳаёт, миллий мафкура ва кишиларнинг ахлоқий фазилатлари ривожига таъсири камроқдир”¹. Бунинг асосий сабаби, матбуот нашрлари адабининг аҳоли жонбошига ҳисоблаганда радио ва телевизорларга қараганда камлигидир².

Шуни айтиб ўтиш керакки, ҳар бир араб давлатида ўзининг ҳудудий адабий тил вариантлари мавжуд. Булар айрим сўз ва бирикмаларни қўллаш, гапнинг синтактик таркиби ва бошқа томонларда кўзга ташланади. Вақтли матбуот нашрларини кўздан кечирганда шуни кўриш мумкинки, ҳар бир араб давлатининг айрим сўз ва ибораларни қўллашда тафовутлар мавжуд. Жумладан, араб адабий тилининг Тунис, Жазоир ва Марокаш вариантларида “бош вазир” лавозим номи “الوزير الاول” (“биринчи вазир”), “вазир ўринбосари” лавозим номи эса “كاتب الدولة” (сўзма-сўз: “давлат котиби”) тарзида тўғридан-тўғри француз тилидаги “примиер министр” (“биринчи вазир”), “секретаре д’Этат” (“давлат котиби”) бирикмаларидан калька қилинган. Миср, Саудия ва бошқа бир қатор Машриқ давлатларида эса бу лавозимлар “رئيس الوزراء” (“вазирлар бошлиғи”) ва “نائب الوزير” (“вазир ўринбосари”) шаклида қўлланилади. Бу ҳолатни айрим сўзларни қўллашда ҳам кўришимиз мумкин. Масалан, Миср ва Саудияда “(кимнидир) қувғин қилмоқ”, “кўзни қамаштирмоқ, ҳайрон қолдирмоқ” маъноларида “طرد” ва “بحر” феълларининг 1-боби қўлланилса, Тунисда шу феълларнинг IV боби “اُطرد” ва “اُبحر” қўлланилади.

Ой номларида ҳам айрим тафовутларни кўриш мумкин. Масалан, Тунис ва Жазоирда ой номлари француз тилидан калькалаш орқали қўлланилади, яъни “جانفى” (январь), “فيفرى” (февраль), “افريل” (апрель), “جونى” (июнь) ва ҳ.к. Марокаш ва Машриқ давлатларида эса ўзгача “يناير” (январь), “فبراير” (февраль), “ابريل” (апрель), “يونيو” (июнь) ва ҳ.к.

Чет тилларидан кирган сўзларни қўллашда ҳам айрим ихтилофлар мавжуд. Масалан, “صالون” сўзи Жазоирда “кўргазма” (бошқа давлатларда “معرض”) маъносида, Саудияда “автомобиль салони” (“سيارة صالون” – автомобиль-пикап) маъносида, Мисрда эса “меҳмонхона, қабулхона” ёки “салон” (мас.: соч олдириш) маъноларида қўлланилади.

Маълумки, араб тилида гапдаги сўз туркумлари асосан қуйидаги тартибда берилади: 1) феъл-кесим; 2) эга (агар от билан ифодаланган бўлса); 3) тўлдирувчи (ҳаракат объекти); 4) ҳол. Аммо Тунис, Жазоир, Марокаш газеталари матнларида кўп ҳолларда гап бошида эга ва кесим эмас, олд кўмакчили (ёки олд кўмакчисиз) от билан ифодаланган ҳол келади. Айрим ҳолларда эса феъл кесим ва унинг тўлдирувчиси орасига ҳаракат субъекти ҳақида кенгрок маълумот берувчи иккинчи даражали бўлақлар – ўрин ва пайт ҳоллари қўйилганини кўришимиз мумкин. Бу ҳол Машриқ давлатлари газета матнларида кузатилмайди.

¹ Fateyeva I.G., Nasirova M.A. Yazikovaya situatsiya v arabskix stranax (kones XX veka) (The language situation in the Arab countries (end of the twentieth century). – T.: TGIV, 2010. – S. 168.

² Ibid. – S. 168–169.

Араб тили соий тилларнинг орасида иқтибосга бой тил ҳисобланади. Иқтибос жараёни араб тилига кирган сўзларнинг турли даврларни босиб ўтганидан дарак беради. Иқтибос ҳодисасига турли даврлардаги турлича шароит, ўзига хос услублар билан таъсир этганлиги сабаб бўлган. Иқтибос қилинган сўзлардан тўла ўзлашган, ярим ўзлашган, ўзлашиб улгурмаган ёки чала ўзлашганлари мавжуд. Семантик моҳиятига кўра тўлақонли бузилмай қабул қилинган, бузиб қабул қилинган сўзлар билан бир қаторда иқтибос қилинган мазмунларни ифодаловчи янги сўзларни ҳам тушуниш мумкин. Араб тилига форс, оромий, юнон, қадимги яхудий, қадимги Миср ва копт каби тиллардан ўзлашган сўзлардан ташқари Европа тилларидан ҳам жуда кўплаб сўзлар ўзлашган ва бу жараён кейинги ўн йилликларда илмий-техника ривожини натижасида жадаллашди.

Европа тилларига оид атамалар эса XIX аср охири ва XX аср бошларида катта миқдорда ўзлаштирила бошланди. Бу жараён аксарият араб давлатларининг Европа мамлакатлари томонидан босиб олинishi билан боғлиқ бўлиб, улар ҳарбий қўшин ва маъмурий бошқарувдан ташқари европача маданият кўринишларини ҳам олиб келдилар¹.

Колониал босқинчилик даврининг бошланиши араб тилининг ўзга тиллар ҳисобига бойиши хусусиятига ҳам ўзгартириш киритди. Сурия, Ливан, Тунис, Жазоир ва Марокаш французлар, Ироқ ва Судан инглизлар, Ливия эса итальянлар ҳукмронлиги остида қолди. Натижада ҳар бир мамлакат ёки минтақа ўзлашган сўзлар билан бойиш учун ўзгача алоҳида манбага эга бўлди.

Шунингдек, ушбу сўзларнинг соҳаларига кўра фарқланиши ҳам қайд этилади. Масалан, Тунис аҳолиси тилига итальян тилидан балиқчилик, савдо ва молия соҳасига, ливия халқи тилига эса маъмурий бошқарув, ҳунармандчилик ва маданий турмушга оид атамалар кириб борди. Араб тилининг Миср лаҳжасига эса жуда кўп миқдордаги география ва табиатга оид атамалар кириб келган.

Европа тилларидан араб тилига кириб келган айрим сўзларни кўриб чиқайлик. Итальян тилидан:

بورصة (بورصات) – биржа

بنك (بنوك) – банк

قرصان (قراصين) – қароқчи

إنفلونزا – грипп

بنطلون (بنطلونات) – шим

برنيطة (برانيط) – шляпа

صقالة (صقائل) – ўрмончилик материаллари ва бошқалар.

Француз тилидан:

سينما (سينمات) – кино

برلمان (برلمانات) – парламент

فلم (أفلام) – фильм

تلفون (تلفونات) – телефон

راديو (راديووات) – радио

Инглиз тилидан:

ورشة (ورش) – устахона (инг. workshop) ва бошқалар.

Араб мамлакатларининг барчасида муомалада бўлган пул, узунлик, вазн ва электр қуввати ўлчов бирликларига оид атамаларнинг ҳам ўзлаштирилганлигининг гувоҳи бўламиз.

¹ Belkin B.M. Arabskaya leksikologiya (Arab Lexicology). – M., 1975. – S. 98–108.

Ҳозирда ҳам адабий тилниинг лексик захираси ўзлашган сўзлар билан бойишда давом этмоқда, чунки араб жамияти ўзга давлатларниинг маданияти, илм-фани, техника ютуқлари билан боғлиқ ҳодисаларни ўрганиб, аксар ҳолларда уларни атамалар сифатида қабул қилган ва ушбу ҳол замонавий араб атамашунослик тизими шаклланишида акс этади. Масалан:

إنترنت – интернет

تلكس – телекс

كمبيوتر – компьютер

پرینتر – принтер

تلفاز – телевизор

صالون – салон

ستوديو – студия

ديكور – декорация

سنتر – центр ва бошқалар.

Арабшунос олим В. М. Белкиннинг таъкидлашича, “Замонавий араб адабий тилини ўрганиш жараёнида шу нарса маълум бўлдики, Европа тилларидан олинган ўзлашма сўзларнинг умумий миқдори у қадар кўп эмас ва луғат бойлигининг бир фоизига яқин қисминигина ташкил қилади”¹.

Умуман олганда, бой меросга эга бўлган араб тили луғавий бойлигида хорижий тиллардан ўзлашган сўзларнинг кенг кўлами мавжуд бўлиб, бу ўзлаштириш жараёни ҳозирги кунда ҳам давом этиб келмоқда ва оммавий ахборот воситаларида кенг қўлланилмоқда. Оммавий ахборот воситалари доимо ривожланишда бўлган араб адабий тилининг энг зўр тарғиботчисига айланган.

Барча араб давлатлари учун умумий бўлган адабий тил мавжуд. Адабий тил давлатлараро (араб давлатлари ўртасида) ва халқаро мулоқот тили, бадий адабиёт тили сифатида қўлланилади. Адабий тилни бошқарув ва давлат муассасалари иш юритиш ҳужжатларида, ижтимоий-сиёсий, ўқув ва илмий адабиётларда кўрамиз. Адабий тил мактабларда ва бошқа ўқув муассасаларининг таълим тили ҳисобланади. Араб адабий тилининг ривожланиши, унинг халқ оммасига тарқалишида вақтли матбуот ва телевидениянинг ўрни жуда каттадир.

Мақола сўнгида айтиш жоизки, матбуот – фан-техника тараққиёти ҳамда одамлар онгининг ўзгариши билан ўзгариб, янгиланиб, керак бўлса қайта ишланади. Араб матбуоти доирасида араб адабий тилида нашр қилинувчи газета ва журналларнинг ҳар бири ўз мамлакати урф-одатлари, диний эътиқоди ва тили каби жиҳатларидан фарқ қилади. Грамматик жиҳатдан араб матбуотидаги материалларда қўлланувчи қоидалар биз ўрганиб келган қоидалардан фарқ қилади. Хуллас, мазкур иш доирасида мавзуни илмий манбалар ва газеталардан олинган мисоллар билан таҳлил ва тадқиқ этиб қуйидаги хулосаларга келдик:

– оммавий ахборот воситаларининг асосий хусусияти ахборот бериш, таъсир қилиш, тарғибот-ташвиқот ишларини амалга оширишдан иборатдир, бунда ифоданинг соддалиги, тушунарли ва таъсирли бўлишига ҳамда адабий тил меъёрларига қатъий риоя этилади;

– араб матбуотидаги матнлар тугалланган мазмунга эга бўлган бир неча гаплардан иборат бўлади, уларда мақоланинг бутун мазмун-моҳияти акс этади, бундай узун матнларни ўзбек тилига қисқа сўз бирикмаси ёки содда йиғиқ гап тарзида ҳамда имкон қадар матн мазмунини яшириб, қоғозга ўраб таржима қилиш мақсадга мувофиқдир.

¹ Belkin B.M. Arabskaya leksikologiya (Arab Lexicology). – M., 1975. – S. 98–108.